

УДК 378(438)(09):371.134"1942/1944"

О. В. Давиденко,
аспірант

(Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)
davudenkoalyona@mail.ru

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ У ЗАКЛАДАХ ПІДПІЛЬНОЇ ОСВІТИ ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1942-1944 РР.)

У статті висвітлено деякі аспекти підготовки педагогічних кадрів у підпільних закладах освіти в Польщі в період 1942-1944 рр. Охарактеризовано основні етапи становлення та розвитку системи підготовки вчителів в умовах окупаційного режиму. Здійснено аналіз навчальних програм, окремих нормативних документів із досліджуваної проблеми. Акцентовано увагу на практичній діяльності підпільних освітніх структур та організацій, які зуміли за досить короткий термін відновити підготовку вчительських кадрів як на базі короткотермінових курсів, педагогічних ліцеїв, педагогіумів, так і вищих навчальних підпільних закладів. Значну увагу приділено функціонуванню управлінських структур Польської підпільної держави та освітніх організацій, зокрема Департаменту освіти і культури Делегатури Уряду, окружних Освітньо-шкільних бюро, Таємної організації учителів. Зроблено висновок, що підготовка вчительських кадрів у конспіративних закладах освіти забезпечила певною мірою безперервність навчального процесу в окупованій країні, що дозволило швидко відновити систему освіти у повоєнний період.

Постановка проблеми. Інтеграція української освіти в європейську освітню систему вимагає досвіду сусідніх країн, зокрема Польщі. Відомо, що одним з основних факторів прогресу в освіті є якість підготовки педагогічних кадрів. Історичний досвід розвитку педагогічної освіти не втратив своєї значущості й сьогодні. **Особливо цікавим є вивчення та дослідження комплексу питань, пов'язаних із професійною підготовкою педагогічних кадрів у таємних закладах освіти в період окупації.**

Система підготовки вчителів Польщі в міжвоєнний період пройшла складний шлях свого становлення. Друга світова війна внесла свої корективи у підготовку вчительських кадрів. Результати історико-педагогічного аналізу досліджуваної тематики можуть актуалізувати цінний досвід діяльності таких закладів щодо сучасних модернізаційних процесів в освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз педагогічної та історичної літератури свідчить, що проблема підпільної освіти та підготовки педагогічних кадрів у конспіративних освітніх установах періоду окупації привертає увагу як польських, так і вітчизняних дослідників. Найбільш ґрунтовні дослідження репрезентовані роботами А. Артимяк, А. Бочняк, А. Василюк, Ч. Вицеха, В. Грабовської, О. Глузман, Н. Друцької, В. Коваленка, Й. Красуського, С. Матуська, Н. Ничкало, П. Осмольської, Л. Павелець, Б. Плесніарського, М. Поллака та інших учених. Зазначені науковці досліджували окремі аспекти підпільної освіти, її регіональні особливості в окупованій країні. Однак низці питань, зокрема підготовці вчительських кадрів було приділено недостатню увагу.

Актуальність теми визначається необхідністю об'єктивного висвітлення діяльності підпільних освітніх структур, які намагалися створити цілісну систему підготовки вчительських кадрів на базі короткотермінових курсів, педагогічних ліцеїв, педагогіумів, вищих навчальних конспіративних закладів у період окупації країни німецько-фашистськими військами. **Зазначимо, що у даній роботі поняття конспіративні, таємні та підпільні вживаються у синонімічному значенні.**

Мета даної статті – охарактеризувати особливості підготовки вчителів у підпільних закладах освіти Польщі в період німецької окупації.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна та окупація Польщі призвели до руйнування її державності, а окупаційний режим розпочав розгорнутий наступ на польську культуру, освіту і науку. Фашистський режим розпочав фізичне знищення польської інтелігенції, а також ліквідував усі вищі та середні загальноосвітні навчальні заклади, включаючи заклади підготовки вчителів. Незважаючи на досить складні умови, на теренах окупованих земель розгортається широкомасштабний Рух Опору, складовою частиною якого стали освітні конспіративні організації та підпільні заклади освіти. Безумовно, одним з актуальних питань становлення та розвитку підпільної освіти була підготовка вчительських кадрів.

Принагідно зазначимо, що процес підготовки вчителів, їх форми та методи в зазначений період спиралися на попередній досвід підготовки педагогічних працівників. Найголовнішим документом, який окреслював основні напрямки реформування системи підготовки вчителів у Польщі в міжвоєнний період був "Закон про шкільний устрій", прийнятий Сеймом 11 березня 1932 р. [1: 639-640]. Закон, являючись самим важливим юридичним актом в області освіти, вводив єдину шкільну систему на території всієї країни, починаючи від дошкільних закладів навчання до вищих установ, та запроваджував нову систему підготовки вчителів. Підготовка викладацьких кадрів проводилась вже не в п'ятирічних учительських семінаріях, а в трирічних педагогічних ліцеях на базі чотирирічних гімназій і дворічних педагогіумах на

основі загальноосвітніх ліцеїв. Зміни в системі освіти, згідно з вищезгаданим законом, мали впроваджуватися протягом шести років. На жаль, ця система мала певні недоліки, коригування яких було призупинено через початок Другої світової війни. Звертаємо увагу, що підпільні заклади підготовки вчителів в окупованій Польщі керувалися довоєнними навчальними програмами, звісно, з деякими корективами у навчальних планах.

Варто наголосити, що фундація конспіративних закладів підготовки педагогічних кадрів в Польщі відбулася лише у 1942-1943 рр., у зв'язку з тим, що в перший період окупації організатори підпільної освіти не мали чітко узгодженого плану дій і таємна адміністрація перебувала в процесі становлення. Так, до середини 1942 р. у Департаменті освіти і культури (далі – ДОіК), окружних Шкільних бюро не було відділів, які б займалися організацією підготовки вчителів. Однією із перших вирішення проблеми взяла на себе Таємна організація вчителів (далі – ТОВ), яка розробила та видала в травні 1942 р. інструкцію для усіх повітів. Так, у документі йшлося про створення спеціальних відділів при окружних бюро, які мали займатися пошуком кандидатів на вчительську професію серед випускників середніх загальноосвітніх шкіл, а іноді переконувати стати вчителем і відмінників з основної школи. [2]. І вже наприкінці 1942 р. було створено відповідні відділи з підготовки вчителів при окружних шкільних бюро.

Зазначимо, що ДОіК був другим після ТОВ осередком, який розробляв проекти підготовки педагогічних працівників. Так, при ДОіК функціонувала Головна Комісія планування, започаткована наприкінці 1941 р. Водночас цей орган складався з відділів, які опікувалися програмовими засадами у закладах освіти всіх рівнів, загальноосвітнім шкільництвом, вищою школою, позашкільною освітою і освітою дорослих, фаховою підготовкою учителів. Згідно аналітичної довідки, відділ фахової підготовки вчителів виявив, що основні та середні загальноосвітні заклади освіти Польщі потребували близько 40 тис. вчительських кадрів [3: 162-163]. Тому, щоб вирішити це нагальне питання, варто було терміново розпочати масову підготовку вчителів у підпільних закладах різного типу, включаючи короткотермінові курси. У зв'язку з цим Департамент освіти і культури у 1942 р. видав розпорядження "Керівні принципи з підготовки вчителів", яке скерував до окружних Шкільних бюро. У ньому йшлося про започаткування посади референта в усіх округах, який мав відповідати за організацію таємного навчання в закладах з підготовки вчителів і займатися підбором кадрів. Організаторами цього проекту було сформульовано певні орієнтири, якими мали керуватися референти при відборі абітурієнтів. Зокрема залучати до навчання тих студентів, навчання яких перервала війна; надавати можливість підвищити свою кваліфікацію тим спеціалістам, які закінчили заклади підготовки вчителів, але не отримали роботи; залучати до співпраці вчителів пенсійного віку, які мали значний досвід; набирати спеціалістів некваліфікованих у вчительській галузі, але які хотіли б отримати професію вчителя [4]. Крім того, у компетенцію референта входила організація таємних педагогічних ліцеїв, педагогічних курсів за скороченою програмою навчання. Звіти про свою діяльність кожний представник округу представив на першому з'їзді, який відбувся на початку 1943 р. і був присвячений формам підготовки вчительських кадрів [5]. Також на з'їзді було прийнято рішення щодо подолання кадрового дефіциту вчительських кадрів. Кожен округ повинен направити в середньому 300 осіб до закладів підготовки вчителів [4].

Проаналізуємо більш детально діяльність підпільних закладів підготовки вчителів в період окупації. Як свідчать результати наукового пошуку, підготовка вчителів здійснювалася кількома шляхами – на рівні скорочених вчительських курсів, у педагогічних ліцеях і педагогіумах, вчительських інститутах та на базі вищих конспіративних закладах освіти.

Упродовж 1942-1943 рр. на теренах окупованої країни виникли два осередки підготовки вчителів – Краків і Варшава. На території Кракова організацією курсів опікувався відомий польський педагог Г. Ровід, у Варшаві – М. Гржегоржевська. Їх організатори та керівники зосередили свої зусилля головним чином на формуванні таких методів навчання, які б дозволили досягти вагомих результатів у галузі дидактики і виховання. Програми цих навчальних курсів були різними, тому що керівники дотримувалися полярних методологічних засад. Так, Г. Ровід при підготовці майбутніх керівників ліцеїв акцентував увагу на методиці дидактичної і педагогічної роботи. М. Гржегоржевська, натомість, робила наголос на поглибленні ідеолого-виховних засад, звідси в її програмі домінували філософські та соціологічні питання, ідейно-культурна проблематика. На зазначені курси зараховували вчителів з академічною освітою та випускників педагогічних інститутів. Курси, організовані Г. Ровідом, тривали з перервами близько двох місяців, і їх закінчило 30 осіб, а курси М. Гржегоржевської функціонували один рік (6 год. роботи на тиждень), та їх випускниками стало понад 30 осіб [6: 13: 132-133].

Також аналогічну роботу у даному напрямі здійснювали окружні Шкільні бюро, що організовували кількомісячні вчительські курси, особливо у тих округах, які не досягали встановленого мінімуму по кількості претендентів на здобуття вчительської професії. Так, краківське окружно-шкільне бюро займалося організацією різного роду курсів. У краківському окрузі були організовані таємні комплекти з педагогіки на базі середньої освіти, зокрема, у Кракові, Бржозові, Ржешуві. Одночасно організовувалися курси для підвищення кваліфікації викладачів для закладів підготовки вчителів, випускниками яких стали у 1942-1943 рр. 23 особи. Не менш важливими були курси для шкільної адміністрації: для

директорів загальноосвітніх шкіл (29 чоловік), для представників шкільної адміністрації різного ступеня (50 чоловік) [7: 5].

Досить вагомий внесок у процес підготовки педагогічних кадрів для загальної школи на скорочених вчительських курсах здійснювала ТОВ. Члени організації, зокрема А. Якель та Б. Хрошицький, відстоювали постулат про залучення до процесу навчання некваліфікованих вчителів із загальною підготовкою в межах атестата зрілості, які повинні були оволодіти мінімумом педагогічної підготовки на 2-3-місячних курсах. В результаті цього на теренах Варшави та передмістя розпочали підготовку близько 200 студентів. Згодом цей досвід було поширено на інші воєводства: Краківське, Львівське, Люблінське та Радомське. Зазначимо, що програма курсів обіймала три спеціальності: 1) психолого-педагогічну; 2) навчально-методичну; 3) гуманітарну. У всіх групах обов'язковим предметом була польська мова. Заняття відбувалися два рази на тиждень у кількості 6 годин. Викладачами були переважно професори вищих закладів освіти [8: 82-83].

Організатори таємних закладів підготовки вчителів дбали і про якісне навчання у таких закладах. Тому особлива увага приділялася підбору викладацького складу, особливо викладачів психолого-педагогічних дисциплін. З цією метою організовувалися магістерські та педагогічні курси для тих, хто мав вищу незакінчену освіту при вищих таємних навчальних закладах. Так, не менш важливим була фінансова допомога таємним комплексам, зокрема, забезпечення студентів безкоштовною навчально-методичною літературою, виплата заробітної плати викладачам. У Варшавському окрузі був здійснений набір на курси викладачів для закладів підготовки вчителів, слухачами яких були переважно вчителі початкових і середніх шкіл. Деякі з них мали вищу освіту – закінчили Педагогічний інститут чи Вищі вчительські курси. У Варшаві ці слухачі навчалися у 30-ти комплектах, а у Варшавському окрузі – у 7-ми, що приблизно становило 200 слухачів. Програма курсів передбачала три групи спеціальностей: психолого-педагогічну, методичну і гуманітарну [9: 187].

Зазначимо, що підготовка вчителів для загальних (основних) шкіл відбувалася в педагогічних ліцеях і педагогіумах. Вчителів для загальної школи готували 3-ьох-річні педагогічні ліцеї на основі загальноосвітньої гімназії і 2-ох-річні педагогіуми на основі загальноосвітнього ліцею. На навчання в педагогічному ліцеї приймали кандидатів віком не менше 16 років, а на перший курс навчання в педагогіумі – віком не менше 18 років. Як правило, організація там навчального процесу здійснювалася згідно з довоєнним "Законом про систему шкільної освіти" [1: 639-640]. У табл. 1 представлений навчальний план, який використовувався в підпільному навчанні у педагогічному ліцеї в 1937-1938 н. р.

Таблиця 1.

Навчальний план у педагогічному ліцеї (1937-1938 н. р.)

№ п/п	Назви предметів	Щотижневе навантаження в І, II, III класах		
		I	II	III
1.	Релігієзнавство	2	2	1
2.	Польська мова	4	4	2
3.	Історія	3	3	–
4.	Математика	3	2	–
5.	Фізика-Хімія	3	–	–
6.	Географія	–	3	–
7.	Біологія	3	2	–
8.	Психологія	3	–	2
9.	Навчання і виховання в школі	–	6	6
10.	Педагогіка з історією виховання	–	–	6
11.	Життя дитини в суспільстві	3	3	3
12.	Військова підготовка	2	2	2
13.	Образотворче мистецтво	3	2	–
14.	Практичні заняття	–	2	3
15.	Хоровий спів	3	3	1
16.	Фізичне виховання	2	2	2
17.	Написання наукової роботи	–	–	6
Разом		34	36	34
18.	Спортивна підготовка	2	2	–
19.	Гра на інструменті	2	2	–
20.	Іноземні мови (нім. і франц.)	2	2	–

*Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [10: 198].

Як бачимо з табл. 1, психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів розпочиналася з першого року навчання: психологія (I курс), навчання і виховання в основній школі (II курс), навчання і виховання в загальній школі (III курс), психологія (III курс), педагогіка з історією виховання (III курс). У

цьому циклі предметів на особливу увагу заслуговує дисципліна – "Навчання і виховання в основній школі", яка передбачала практику в основній школі, опрацювання тем, пов'язаних із діяльністю школи, її структури, організації тощо.

Таємна підготовка вчителів у педагогічних ліцеях активно здійснювалася у чотирьох округах Генерального Губернаторства (далі – ГГ) – Варшавському, Краківському, Ченстонховському, Любельському, якою опікувалося Шкільне Бюро Західних Земель. У своєму звіті М. Поллак, керівник бюро, зазначає активну діяльність таємних комплектів педагогічних ліцеїв у Любліні, Ченстонхові, Замості (48 слухачів) та педагогіумі у Варшаві (44 слухача) [11: 4: 202].

Згідно аналізу архівних джерел, Варшавський округ посідав одну з лідируючих позицій у підготовці вчительських кадрів для загальноосвітніх шкіл і налічував педагогічні ліцеї і педагогіуми в п'яти осередках, в яких навчалося 100 учнів у 14 комплектах (групах) [7]. Серед них особливої уваги заслуговує Таємний педагогіум Західних земель (далі – ТПЗЗ). Цей освітній заклад з'явився у Варшаві в березні 1942 р. за ініціативою С. Мазурек – фахівця з німецької і англійської мов колишнього Міністерства освіти Польщі. Навчання в ТПЗЗ розпочалося за однорічною довоєнною програмою існуючого до війни педагогіума в Кракові, проте додалися предмети з програм педагогічних та загальноосвітніх ліцеїв, зокрема, історія, географія, література, культура західних польських територій [12: 45-46]. Спочатку навчання тривало один рік, але з часом термін навчання було продовжено до одного року і шести місяців через великий об'єм навантаження і неможливість організовувати перманентний навчальний процес щодня через важкі умови окупаційного режиму (навчання продовжувалося і на канікулах). Згідно з навчальним планом щотижневе навантаження було у розмірі 24-30 год. У закладі готували студентів на двох відділах: гуманітарному і математично-природничому. Вступні іспити на гуманітарному відділі абітурієнти складали з польської мови, історії, образотворчого мистецтва, на математично-природничому – з математики і біології. Комплекти (групи) не повинні були перевищувати 5-7 осіб і кожен з них мав свого куратора та закріплених за групою викладачів, план роботи з розподіленним навчальним навантаженням та графіком складання іспитів. Вкінці навчання передбачалося проходження педагогічної практики в одній зі шкіл Варшави. Про високий рівень організації навчального процесу в ТПЗЗ свідчить той факт, що випускні іспити і захист дипломних робіт приймали незалежні екзаменатори, які були, як правило, членами Варшавського Освітньо-шкільного Бюро [13: 87]. За даними К. Попілека цей навчальний заклад закінчило 30 студентів, в той час як С. Мазурек наводить інші кількісні показники – 44 слухача [14: 49-50].

Акцентуємо увагу на тому, що важливими осередками підготовки вчителів стали підпільні заклади вищої освіти, зокрема, Вільний Польський університет, Варшавський університет, Університет західних земель, Педагогічний інститут при Союзі польських вчителів (далі – СПВ).

Науковий і практичний інтерес становить діяльність Вільного Польського університету (далі – ВПУ), який розгорнув широкомасштабну акцію з підготовки вчителів для загальноосвітніх закладів освіти. Відомо, що в 1938-1939 н. р. університет налічував 1700 слухачів і в ньому працювало близько 130 викладачів [15: 200]. Про його відновлення клопотав ректор Т. Вівігер і після консультацій з представниками ТОВ (Ч. Вицех, К. Май) було вирішено взяти за основу директиви Міжасоціаційної комісії порозуміння, в компетенцію якої входила організація таємних комплектів. Освітня інституція розпочала свою діяльність восени 1940 р. 3 січня 1942 р. в освітніх підпільних колах цей відновлений заклад отримав криптонім Товариства наукових курсів. Навчальний заклад складався з чотирьох відділів: права і економічних наук, гуманітарного, педагогічного, суспільних наук [16].

Серед усіх відділів педагогічний одним із найперших відновив свою навчальну роботу завдяки плідній праці його декана – В. Васіка. У свою чергу, педагогічний відділ поділявся на дві секції: педагогічну і суспільно-освітню. Навчальна програма на 1942-1943 н. р. на даному відділі передбачала викладання таких предметів у секції з педагогіки, як історія, логіка, теорія пізнання, організація процесу виховання, психологія, вступ до педагогіки, техніка розумової праці. Студентами стало 60 слухачів. У суспільно-освітній секції навчалося 62 студенти і викладалися такі предмети: гігієна, аграрна історія, польська література, основи читання, суспільна опіка, суспільна служба, суспільна політика, педагогіка, соціологія. Успішну освітню діяльність даного ВНЗ, зокрема педагогічного відділу, у сфері підготовки вчителів ілюструють статистичні дані – у другій половині 1943 р. на відділі навчалося 257 студентів [17]. Варто зазначити, що студентами ВПУ були представники старшого покоління і переважно з околиць Варшави. Звертаємо увагу на той факт, що багато слухачів закладу не могли відвідувати заняття щодня, і тому керівництво ВНЗ прийняло рішення про проведення занять п'ять-шість днів на місяць для студентів з околиць. У ці навчальні дні навантаження на перших курсах було 8 год. Ті студенти, які мали змогу відвідувати заняття частіше, мали навантаження у розмірі 10-ти год. на тиждень для першого курсу і 6-ти год. – для студентів старших курсів. В основному це були лекції, консультації, семінари. Такий навчальний план виконувався і на педагогічному відділі. Згідно з дослідженнями Я. Казьмірської, у першій половині 1944 р. на педагогічному відділі ВПУ дипломи магістрів отримали 25 слухачів, які могли приступити до вчительської діяльності [18: 235].

Особливої уваги заслуговує конспіративна освітня діяльність Варшавського університету. На гуманітарному факультеті в грудні 1941 р. було розпочато роботу секції із педагогіки за довоєнною програмою, яку станом на кінець 1944 р. закінчило 60 студентів. Одночасно було організовано групи студентів усіх років навчання, які налічували лише 2-3 особи в кожній групі. Серед викладачів, які працювали зі студентами, виокремимо відомих польських педагогів – С. Балея, Й. Куніцьку, С. Осовську, В. Татаркевіч.

Аналогічна педагогічна підготовка вчителів відбувалася на гуманітарному відділі Університету західних земель (Познанський університет ім. Адама Міцкевича). Викладання на гуманітарному відділі поділялося на 7 предметних груп: філософську, історичну, педагогічну, полоністичну, психологічну, романських мов, соціологічну. Було створено комплект з педагогіки, в якому навчалося 11 студентів. Навчальний процес забезпечували відомі професори, серед них чільне місце займали – Я. Биковські (Педагогіка), М. Ваховські (Історія виховання), С. Влад (Організація шкільництва), Й. Ройт (Психологія), П. Чойнацькі (Теорія пізнання, Методологія науки) [19: 43-44].

Підготовкою учительських кадрів займався також і Педагогічний інститут Союзу Польських Вчителів (СПВ) або (ТОВ), який відновив свою діяльність завдяки зусиллям С. Балея і А. Якеля у 1940 р. Дана інституція складалася з двох відділів: педагогічного і суспільних наук. Навчання у даному закладі планувалося здійснювати чотири роки: два перших роки викладалися однакові дисципліни на обох відділах, і два наступних – згідно з обраною спеціалізацією. У період окупації навчання у педагогічному закладі було скорочено. Навчальний рік поділявся на два семестри – літній (липень – грудень) і зимовий (січень – червень). Згідно зі статутом закладу його організатори декларували наступні цілі: розширити і поглибити знання про виховання, навчання, які спираються на філософські, психологічні, суспільні засади; брати до уваги результати найновіших досліджень у галузі виховання і навчання; уміти формувати у навчаючих педагогічну культуру; уміти втілювати теоретичні знання на практиці. У закладі функціонували такі підрозділи з: педагогіки, суспільних наук, артистичної культури, права і обов'язків шкільної адміністрації, загального мовознавства та підрозділ, що опікувався додатковими предметами на вибір студентів. На кожному відділі викладалося два цикли навчальних дисциплін – спеціальні і загально-освітні [20: 303-304]. Організатори навчання у даній установі, у зв'язку з надзвичайним станом у країні, внесли корективи у програмні документи закладу. На нашу думку, заслуговує на увагу діяльність педагогічного відділу, на якому був оновлений зміст навчання. Навчальний план для першого року навчання на 1942-1943 навчальний рік представлений у табл. 2.

Таблиця 2.

**Навчальний план у Педагогічному інституті
Союзу Польських Вчителів (СПВ) (1942-1943 н. р.)**

Обов'язкові предмети зі здачею іспитів	Кільк. год.
1. Історія і систематика філософії	40
2. Теорія пізнання	16
3. Логіка	16
4. Загальна психологія	10
5. Експериментальна психологія	40
6. Вікова психологія	40
7. Психологія виховання	20
8. Пізнання особистості учня	10
9. Історія виховання	12
10. Загальна педагогіка	16
11. Сучасна педагогіка	24
12. Загальна дидактика	16
13. Сучасна психологія	10
Разом	279
Предмети для прослуховування (без оцінювання)	
1. Вибрані філософські проблеми	28
2. Вибрані проблеми з етики	12
3. Вибрані проблеми з естетики	5
4. Характерологія	12
5. Критичний аналіз сучасної дидактичної думки	16
6. Гігієна (загальна, шкільна, праці, вчительська)	45
7. Техніка розумової праці	12
Разом	130
Разом	479

*Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [21: 99].

Як бачимо, предмети, які викладалися у закладі, поділялися на дві основні групи – обов'язкові й допоміжні. Крім того, доцільно назвати і цикл культурно-освітніх дисциплін, які викладалися на старших курсах (Польська культура, Культура мовлення, Народне мистецтво). Згідно зі статистичними даними, представленими Я. Казмірською, у Педагогічному інституті СПВ було видано 97 дипломів у період з 1940-1944 рр. [18: 239].

Висновки. Таким чином, проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що упродовж 1942-1944 рр. в Польщі підпільні освітянські структури здійснювали організаційні заходи з підготовки вчительських кадрів і цей процес реалізовувався кількома шляхами – на рівні конспіративних скорочених вчительських курсів, у педагогічних ліцеях і педагогіумах, педагогічних інститутах та на базі вищих таємних закладів освіти. Даний процес був координований діяльністю управлінських структур Польської підпільної держави та освітніх організацій, зокрема Департаменту освіти і культури Делегатури Уряду, окружних Освітньо-шкільних бюро, Таємної організації учителів, у компетенцію яких входило забезпечення діяльності конспіративних закладів підготовки педагогічних кадрів. Виявлено головні характеристики діяльності педагогічних інституцій, їх організаційну структуру, особливості організації навчального процесу. Зазначено, що зміст освіти у закладах підготовки вчителів вміщував такі компоненти: спеціальний, загальноосвітній, культурно-освітній, мовний, природничий тощо. Зазначено, що підпільним освітянським структурам не вдалося в повному об'ємі вирішити проблему дефіциту вчительських кадрів для закладів підпільної освіти, що пояснюється важкими умовами окупації. Однак, за період 1942-1944 рр. вдалося підготувати значну кількість студентів у конспіративних закладах підготовки вчителів і тим самим забезпечити безперервність навчального процесу в окупованій країні, що дозволило швидко відновити систему освіти у повоєнний період.

Перспектива подальших досліджень. Представлена розвідка не охоплює всіх аспектів підготовки вчителів у Польщі зазначеного періоду. Потребують подальших наукових студій форми і методи підготовки педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dziennik Ustaw RP 1932. – № 38, poz. 389. – S. 639–645.
2. Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (далі – AZG ZNP). – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres 1942 r.
3. Górski G. Administracja polski podziemnej w latach 1939-1945 / G. Górski. – Toruń : Fund. Inicjatyw Lok. Pomarania, 1995. – 337 s.
4. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 27. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres 1942 r.
5. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres I I – 30 IV 1943 r.
6. Molak A. Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych i pracowników pedagogicznych administracji szkolnej / A. Molak // Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych. – 1971. – T. XIII. – S. 131–140.
7. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres I VII – 30 IX 1942 r.
8. Wycech C. Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji / C. Wycech. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1964. – 285 s.
9. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945 / J. Krasuski. – W – wa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
10. Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania. – Lwów : Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1938. – 224 s.
11. Pollak M. Działalność Biura Szkolnego Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej / M. Pollak. – W – wa : Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. – T. IV. – 1958. – 238 s.
12. Bednorz R. Tajne Pedagogium Ziem Zachodnich w Warszawie 1942-1944 / R. Bednovz. – Opole : Instytut Śląski, 1975. – 103 s.
13. Mazurek S. Z dziejów tajnej oświaty polskie / S. Mazurek. – Opole : Instytut Śląski, 1973. – 135 s.
14. Popiołek K. Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją / K. Popiołek. – W – wa : Zaranie Śląskie, 1960. – 214 s.
15. Skubała-Tokarska Z. Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej / Z. Skubała-Tokarska. – Kraków : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1967. – 284 s.
16. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 40. – Zespół Wolnej Wszechnicy Polskiej. – Sprawozdanie S. Trojanowskiego z działalności Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1939-1945.
17. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres IV – VII 1943 r.
18. Kazmierska J. Szkolnictwo warszawskie w latach 1939-1945 / J. Kazmierska. – W – wa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 308 s.
19. Kowalenko W. Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich 1940-1945 / W. Kowalenko. – Poznań : Instytut Zachodni, 1961. – 264 s.

20. Suchodolski B. Materiały źródłowe do prac oświatowych w okresie wojny / B. Suchodolski // Głos Nauczycielski. – 1972. – № 6. – S. 303–334.
21. Hellwig J. Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w kształcenie i doksztalcenie nauczycieli w Polsce (1919-1968) / J. Hellwig. – Poznań : W – wo Zakład Graficzny UAM, 1973. – 120 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dziennik Ustaw RP 1932. – № 38, poz. 389. – S. 639–645.
2. Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (dali – AZG ZNP). – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres 1942 r.
3. Górski G. Administracja polski podziemnej w latach 1939-1945 / G. Górski. – Toruń : Fund. Inicjatyw Lok. Pomorania, 1995. – 337 s.
4. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 27. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres 1942 r.
5. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres I I – 30 IV 1943 r.
6. Molak A. Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych i pracowników pedagogicznych administracji szkolnej / A. Molak // Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych. – 1971. – T. XIII. – S. 131–140.
7. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres I VII – 30 IX 1942 r.
8. Wycech C. Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji / C. Wycech. – Warszawa : Nasza Księgarnia, 1964. – 285 s.
9. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945 / J. Krasuski. – W – wa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. – 411 s.
10. Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania. – Lwów : Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1938. – 224 s.
11. Pollak M. Działalność Biura Szkolnego Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej / M. Pollak. – W – wa : Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. – T. IV. – 1958. – 238 s.
12. Bednorz R. Tajne Pedagogium Ziem Zachodnich w Warszawie 1942-1944 / R. Bednorz. – Opole : Instytut Śląski, 1975. – 103 s.
13. Mazurek S. Z dziejów tajnej oświaty polskie / S. Mazurek. – Opole : Instytut Śląski, 1973. – 135 s.
14. Popiołek K. Z dziejów tajnego nauczania na Śląsku pod hitlerowską okupacją / K. Popiołek. – W – wa : Zaranie Śląskie, 1960. – 214 s.
15. Skubała-Tokarska Z. Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej / Z. Skubała-Tokarska. – Kraków : Wyd. Polskiej Akademii Nauk, 1967. – 284 s.
16. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 40. – Zespół Wolnej Wszechnicy Polskiej. – Sprawozdanie S. Trojanowskiego z działalności Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1939-1945.
17. AZG ZNP. – Sygn. 24. – teczka 21. – Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj. – Sprawozdanie Departamentu oświaty i kultury za okres IV – VII 1943 r.
18. Kazmierska J. Szkolnictwo warszawskie w latach 1939-1945 / J. Kazmierska. – W – wa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 308 s.
19. Kowalenko W. Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich 1940-1945 / W. Kowalenko. – Poznań : Instytut Zachodni, 1961. – 264 s.
20. Suchodolski B. Materiały źródłowe do prac oświatowych w okresie wojny / B. Suchodolski // Głos Nauczycielski. – 1972. – № 6. – S. 303–334.
21. Hellwig J. Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w kształcenie i doksztalcenie nauczycieli w Polsce (1919-1968) / J. Hellwig. – Poznań : W – wo Zakład Graficzny UAM, 1973. – 120 s.

Матеріал надійшов до редакції 08.08. 2013 р.

Давиденко Е. В. Подготовка учителей в заведениях подпольного образования Польши в период оккупации (1942-1944 гг.).

В статье рассматриваются некоторые аспекты подготовки педагогических кадров в подпольных заведениях в Польше в период 1942-1944 гг. Охарактеризованы основные этапы становления и развития системы подготовки учителей в условиях оккупационного режима. Осуществлен анализ учебных программ, отдельных нормативных документов по исследуемой проблеме. Акцентируется внимание на практической деятельности подпольных образовательных структур и организаций, которые сумели за краткое время восстановить подготовку учительских кадров как на основе краткосрочных курсов, педагогических лицеев, педагогических училищ, так и высших учебных подпольных заведений. Значительное внимание уделено функционированию управленческих структур Польского подпольного государства и образовательных организаций, в частности Департамента образования и культуры Delegatury Правительства, окружных Образовательно-школьных бюро, Тайной организации учителей. Сделан вывод, что подготовка учительских кадров в конспиративных заведениях обеспечила в определенной

мере непрерывность учебного процесса в оккупированной стране, что позволило быстро восстановить систему образования в послевоенный период.

Davydenko O. V. The Teachers' Training in the Institutions of Clandestine Education in Poland During the Occupation (1942-1944).

The article highlights some aspects of teachers' training in the institutions of clandestine education in Poland in 1942-1944. The main stages of formation and development of teacher's training process during the occupation regime are characterized. The curricula, some regulation documents of the investigated problem are analyzed.

The attention is paid to the practical activity of secret educational institutions and organizations that have managed in a relatively short period of time to restore the process of teaching staff's training both on the basis of short-term courses, teaching schools and universities. The special attention is paid to the functioning of administrative structures of Polish Underground State and educational organizations, including the Department of Education and Culture of Government Delegation, Educational and school district offices, Secret Teaching Organization. It is concluded that the preparation of teaching staff in the secret educational institutions has provided, to a certain extent, the continuity of the educational process in the occupied country, allowing to restore the educational system in the post war period.